

TOELICHTING - Symposium Existentiële eenzaamheid en zingeving

Eenzaamheid als maatschappelijk probleem

Eenzaamheid is voor veel mensen een persoonlijk probleem, maar wordt gezien de groeiende omvang en de ernst van de problematiek in toenemende mate ook beschouwd als een groot maatschappelijk probleem.

Onderzoek laat zien dat circa 1 miljoen Nederlanders . dat is 10 procent van de bevolking . zich erg eenzaam voelt. Instellingen in de zorg- en welzijnssector krijgen er dan ook hoe langer hoe meer mee te maken en proberen op diverse manieren een bijdrage te leveren aan het bestrijden ervan. In dat kader is, onder andere op initiatief van Coalitie Erbij, de *Week tegen Eenzaamheid* in het leven geroepen.

In programma's ter bestrijding van de eenzaamheidsproblematiek wordt eenzaamheid veelal opgevat als een sociaal en/of emotioneel fenomeen: een situatie waarin een onplezierig of ontoelaatbaar gemis aan (kwaliteit van) bepaalde sociale relaties wordt ervaren. Gezien de hardnekkigheid en omvang van het probleem, is het echter de vraag of dit uitgangspunt in voldoende mate aansluit bij de persoonlijke ervaring van eenzamen. Dat interventies gericht op contactvermeerdering of verbetering van de kwaliteit van contacten lang niet altijd aansluiten, bleek duidelijk uit de geluiden die naar voren kwamen tijdens de Week tegen Eenzaamheid 2010. Mensen kunnen zich eenzaam kunnen voelen ongeacht de relaties die zij hebben. Deze vorm van eenzaamheid lijkt dan veeleer een existentiële aangelegenheid die eigen is aan het bestaan, in ieder geval van het bestaan van deze mens.

Existentiële eenzaamheid als mogelijkheid tot ontwikkeling en groei

Eenzaamheid kan dus van fundamentele aard zijn en los staan van eventuele sociale relaties. Existentiële eenzaamheid staat doorgaans niet op zich, maar kan verwant zijn aan andere existentiële thema's als angst en dood. Voor veel mensen kan existentiële eenzaamheid dan ook uitgroeien tot een werkelijk en aanhoudend probleem, dat zich niet zomaar laat oplossen, laat staan bestrijden met een sociale insteek. Existentiële eenzaamheid is immers vooral een zingevingsprobleem waartoe de persoon zich zelf verhoudt. Om van daaruit tot persoonlijke groei te komen is niet makkelijk, en hopelijk kunnen anderen (hulpverlening, de samenleving) hem daarbij helpen. Als echter de hulpverlening alle soorten eenzaamheid over één kam scheert, zullen de doorgaans op sociale eenzaamheid gerichte programma's voor de existentieel eenzame persoon niet bereiken. Dat is de reden om aan deze problematiek een symposium te wijden.

In deze verbreding van bemoediging laat eenzaamheid zich ook bezien als een mogelijkheid tot ontwikkeling, dat wil zeggen dat het van een min zich kan transformeren tot een plus, doordat het individu zichzelf opmerkt in zijn eenzame situatie en daardoor genoodzaakt is diepte te zoeken in zijn eigen leven, waardoor hij meer zichzelf kan worden en een eigen bestemming kan vinden. Over dit onderwerp is veel getuigenisliteratuur voorhanden, en het is ook het thema van veel romans.

De insteek van het symposium

Om eenzaamheid als een existentieel thema op te pakken, biedt het symposium de mogelijkheid het van alle kanten te bekijken, ruimte te geven aan de variatie zoals het zich toont en manieren om ermee om te gaan. Existentiële of zingevingsproblemen kun je benaderen als iets dat bij het leven hoort, en dus niet kan worden voorkomen en voor eens en voor altijd kan worden opgelost. Er zijn nu eenmaal dingen in de mens die zichzelf voortbrengen en die een andere benadering vragen dan functionele of relationele maatregelen.

Met deze existentiële insteek van het symposium en met het oog op zingeving komen er sprekers aan het woord, die zich verdiept hebben in existentiële eenzaamheid en daar *werk* van hebben gemaakt, het aan den lijve hebben ervaren en erover kunnen vertellen wat het hen gedaan heeft. Aan de orde komen zowel de levenspraktijk als de beroepspraktijk, zowel de vraag wat verstaan we eronder als hoe kunnen we ermee omgaan. Deze vragen zullen daarbij worden toegespitst op eenzaamheidsgerelateerde thema's als verbinding, angst, presentie, levensontwikkeling, weerbaarheid en dood.

Als eenzaamheid ook existentieel kan worden gezien, geeft dat een verruimende en verdiepende kijk op wat nu voor de *doelgroepen* wordt aangepakt.

Voorbeelden van existentiële eenzaamheidsproblematiek zijn ouderen en zieken die zich fundamenteel alleen kunnen voelen in het vooruitzicht van het eigen naderende sterven, of jongeren en volwassenen die in hun dagelijks leven geconfronteerd worden met gevoelens van leegte, zinloosheid en afgescheidenheid.

Professionals in de zorg, het welzijnswerk en in de GGZ krijgen ook te maken met mensen die worstelen met dergelijke problematiek. Hoe kunnen we deze dimensie herkennen en onderscheiden van de sociale en emotionele uitwerkingen van eenzaamheid? Voor geestelijk verzorgers behoort de relatie existentiële eenzaamheid en zingeving tot de aard en inhoud van hun werk, maar ook daar is de vraag aan de orde wat er dienaangaande te doen valt en mogelijk is.

Kortom, er lijkt dringend behoefte te zijn aan een antwoord op de vraag: wat wordt onder existentiële eenzaamheid verstaan en hoe kan er zingevend mee omgegaan worden?

DAGVOORZITTER

Tonja van den Ende

Directeur praktijkcentrum Zingeving en Professie

Biografie Tonja van den Ende (1965) is filosofe. Sinds 1994 is zij verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek. Zij was (eind)redacteur van *Tijdschrift voor Humanistiek* en de Humanistic University Press. In 2005 publiceerde zij samen met Harry Kunneman en Ireen Dubel de bundel *Cosmetische humanisering? Maatschappelijk verantwoord ondernemen ter discussie*. Van 2003-2007 deed zij, met subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), postdoc onderzoek naar de normatieve professionalisering van humanistische beroepspraktijken. Zomer 2011 verschijnt van haar het boek *Waarden aan het werk. Over kantelmomenten en normatieve complexiteit in het werk van professionals*. Sinds november 2007 is Tonja betrokken bij de opbouw van het praktijkcentrum van de UvH Zingeving & Professie en sinds april 2008 is zij directeur van dit praktijkcentrum.

SPREKERS

Ton Jorna

Universitair hoofddocent Praktische Humanistiek, in het bijzonder geestelijke of existentiële begeleiding, Universiteit voor Humanistiek

Biografie Sinds 1989 werkt Ton Jorna als universitair hoofddocent Praktische Humanistiek, met als bijzonder aandachtsgebied geestelijke of existentiële begeleiding in spiritueel perspectief. Van 1977 tot 1992 was hij directeur van en docent aan het Humanistisch Opleidings Instituut, en in het verlengde daarvan tussen 1986 en 1989 projectleider van de Universiteit voor Humanistiek i.o. Ton Jorna studeerde Nederlands Recht en Andragogische Wetenschappen te Utrecht en hij promoveerde in 1992 op het proefschrift Raad geven. Hij is

kenner van het werk van Etty Hillesum. Ton Jorna publiceerde over existentiële thema's, geestelijke begeleiding en spiritualiteit. In 2008 kwam zijn boek *Echte woorden. Authenticiteit in de geestelijke begeleiding* uit.

Eric Ettema

Filosoof en onderzoeker existentiële eenzaamheid en levenseinde, promovendus VU medisch centrum

Biografie Eric Ettema (1969) studeerde wijsbegeerte aan de Vrije Universiteit Amsterdam en aan de La Sapienza in Rome, Italië. Hij is werkzaam als onderzoeker bij de afdeling Metamedica van het VU medisch centrum. Tevens is hij secretaris van de Vereniging voor Filosofie en Geneeskunde. Op dit moment werkt hij aan een proefschrift over existentiële eenzaamheid in relatie tot het levenseinde. Over dit onderwerp publiceerde hij onder andere: Ettema, E.J., Derksen, L.D. & Van Leeuwen, E., Existential loneliness and end-of-life care. A systematic review. *Theoretical Medicine and Bioethics* (2010) 31: 141-69.; Ettema, E.J., *Isolation*. In Bryant, C.D. & Peck, D.L. (eds.) *Encyclopedia of death and the human experience*. Thousand Oaks, California: SAGE, pp. 612-3.; Ettema, E.J. *Stervensbegeleiding voor agnosten*. In Roothaan, A. & Van Saane, J. (red.). *Wat is wijs? Reflecties op spirituele vorming*. Kampen: Ten Have (2007) pp. 78-98.

Joke J. Hermsen

Schrijfster en filosofe

Biografie Joke J. Hermsen is geboren in 1961. Na haar studies letterkunde en filosofie was zij als docent en onderzoeker verbonden aan de Letterenfaculteit en de Faculteit Wijsbegeerte van de Universiteit van Amsterdam, Utrecht en Tilburg. Als schrijfster heeft Hermsen vele publicaties op haar naam staan, met als meest recente *Stil de tijd: pleidooi voor een langzame toekomst* (2009), waarin ze het thema van tijd onder de loep neemt, en *Windstilte van de ziel* (2010), waarin ze de verhouding tussen tijd en ziel verkent. Zie www.jokehermsen.nl

Anja Machielse

Senior onderzoeker bij het Landelijk Expertisecentrum Sociale Interventie (LESI)

Biografie Anja Machielse studeerde filosofie en promoveerde in de sociale wetenschappen. Zij voert langlopende onderzoeken uit die betrekking hebben op complexe sociale vraagstukken en adequate interventies. Haar specifieke aandachtspunt is de aanpak van sociaal isolement en daaraan gerelateerde vormen van kwetsbaarheid. Zij publiceerde diverse boeken en artikelen over de leefwereld van sociaal geïsoleerde mensen, over de overlevingsstrategieën die zij hanteren en over de aanpak van sociaal isolement. Zij neemt deel aan het onderzoeksprogramma *Goed Ouder Worden* van de Universiteit voor Humanistiek en is redacteur van het tijdschrift *Journal of Social Intervention*.

Jan Bor

Schrijver, filosoof en publicist

Biografie Jan Bor (15 november 1946) studeerde sociale wetenschappen en filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. In 1976 vertrok hij naar Japan en later naar Londen om zich te verdiepen in het zenboeddhisme. In 1990 promoveerde hij aan de Universiteit Leiden op een studie over Henri Bergson. Hij schreef verschillende boeken over filosofie. De laatste is in 2011 uitgekomen: *±En (nieuwe) geschiedenis van de filosofie* (Bert Bakker), waarin Bor wijst op het belang van de Chinese, Indiase en Japanse filosofische tradities. Zie www.janbor.nl

Anne Goossensen

Hoogleraar Presentie en geestelijke gezondheidszorg aan de Universiteit van Tilburg

Biografie Anne Goossensen (geboren in 1966) studeerde klinische psychologie aan de Universiteit Utrecht en promoveerde in Rotterdam op een onderzoek naar opiaatverslaafden zonder hulp. Ze werkte van 1998-2002 bij het Trimbos-instituut als programmahoofd Zorgprogramma en richtlijnen. Van 2003 tot 2010 was ze universitair docent Kwaliteit van Zorg bij het Instituut Beleid en Management Gezondheidszorg van de EUR en sinds 2007 tot heden is ze in deeltijd lector Verslavingszorg te Den Haag. In haar huidige functie als hoogleraar presentie en GGZ, onderzoekt Anne Goossensen hoe de presentiebenadering, ontwikkeld door de Tilburgse hoogleraar Andries Baart, kan worden toegepast binnen de geestelijke gezondheidszorg en tot welke effecten dat leidt. Daarnaast is ze verbonden aan de Stichting Presentie.

Joeri Calsius

Klinisch Psycholoog, psychotherapeut, osteopaat, onderzoeker aan de Universiteit voor Humanistiek

Biografie Joeri Calsius studeerde klinische psychologie, kinesitherapie en cultuurwetenschappen en werkt sinds 1998 als vrijgevestigd psychotherapeut en lichaamstherapeut in een eigen groepspraktijk. In zijn therapeutisch werk hanteert hij een integratief kader waarbij fasciaal lichaamswerk en experiëntieel-existentiële psychotherapie een centrale plek krijgen. Naast zijn werk als therapeut is hij als docent en vakgroepverantwoordelijke voor de leerlijn Geestelijke gezondheidszorg verbonden aan de masteropleiding kinesitherapie en revalidatiewetenschappen (PHL-AUHL) te Hasselt. Recentelijk (2011) is hij gepromoveerd aan de Universiteit voor Humanistiek met zijn proefschrift *Ruimte voor Angst. Het vermogen tot existentiële bewustwording doorheen angst in relatie tot lichaam en authenticiteit.*

Joachim Duyndam

Socrates hoogleraar Wijsbegeerte, in het bijzonder met betrekking tot humanisme, mensbeeld, en geestelijke weerbaarheid

Biografie Joachim Duyndam studeerde filosofie aan de universiteiten van Utrecht, Nijmegen en Amsterdam. Hij promoveerde in 1997 op een onderzoek naar empathie en inlevingsvermogen onder de naam *Denken, passie en compassie*. Sinds de oprichting van de Universiteit voor Humanistiek in 1989 is hij daaraan verbonden, eerst als universitair docent, later als universitair hoofddocent filosofie, in het bijzonder humanistische antropologie, en thans ook als bijzonder hoogleraar vanwege de stichting Socrates. Joachim Duyndam is onderzoeksleider van het interdisciplinaire onderzoeksproject *Geestelijke Weerbaarheid en Humanisme*.